

Tre: Grundläggande tekniker och resurser

De tekniker som presenteras nedan är mer eller mindre sätt att använda sunt förnuft för att förstå texter. Först och främst: om det finns mer än en version av en text – eller av en del av en text – är det viktigt att veta vilken som är närmast originalet. Detta sker genom textkritik. Observera att ordet 'kritik' används annorlunda här än i dagligt tal. Kritik betyder vetenskaplig bedömning (av grek *krino*, döma, bedöma), granskning eller vetenskapligt studium; att man ägnar sig åt vetenskapligt studium av något betyder alltså inte att man är negativt inställd till materialet ifråga. Vi gör här ingen grundlig presentation av textkritiken – men nämner några metodiska grundprinciper, som dessutom återkommer i andra metodiska resonemang än ren textkritik.¹³ För det andra, för att göra en mer grundlig läsning än den vanliga – nämligen att tänka i kapitel och verser, som är ett sent påfund – måste vi lära oss att betrakta texten som en helhet, dvs. kontexten. De större avsnitten i texten ger oss nycklar till hur vi ska förstå de mindre, dvs. att läsa texterna i deras kontexter. För att kunna förstå texter måste man, för det tredje, förstå de grammatiska konstruktionerna – t o m på sitt eget språk. Detta är ännu mer sant när det gäller grekiska. Därför måste man göra en korrekt grammatisk analys för att kunna förstå satsens syntax (denna analys kommer att fördjupas i nästa kapitel under Lingvistiska metoder). Ordstudiet studerar ord och dess mening – som förstås främst utifrån kontexten. Vad menade författaren just här när han valde just detta ord? Slutligen är intertextualitet (förhållandet mellan texter) grundläggande för att förstå texter, inte minst eftersom

---

¹³ *T ex lectio difficilior*, att den svåraste, minst troliga läsarten är mest tillförlitlig, vilket kan tillämpas på frågor som inskott i texter, tankegods som tycks främmande etc, samt *lectio brevior*, att den kortaste läsarten är bäst, vilket är omdiskuterat, men tillämpas i *t ex synoptiska studier*.

Nya testamentet blivit till i nära samspel med främst Gamla testamentet, men också med andra texter.

Faktum är att oavsett vilken metod som används kan diskussionen ofta mynna ut i frågor som besvaras genom dessa grundläggande tekniker. När Du behärskar dessa är tiden mogen för mer avancerade metoder.

Textkritik

När man arbetar vid datorn sparar man ofta olika versioner. Man kanske bara har ändrat några detaljer men resultatet är en ny version. Dessbättre hjälper datorn till med att tala om vilken den senaste versionen är. Tyvärr är det inte så väl i Nya testamentet. Den textedition du använder, Nestle-Alands Novum Testamentum Graece (citeras ofta NA plus editionen, t ex NA²⁷) eller The Greek New Testament (GNT), är resultatet av ett enormt vetenskapligt arbete som faktiskt utförts och förfinats under 100-tals år. Arbetet innefattar papyrologi, som studerar de äldsta dokumenten på papyrus och kodikologi, som studerar de äldsta böckerna. Dessa studier hjälper oss fastställa åldern på dokument. Textkritiken som sådan sysslar med själva texten, vilka varianter som är äldst eller trovärdigast, och denna disciplin kräver gedigna kunskaper i de klassiska bibelspråken, främst grekiska, samt ett visst sinne för logik. De äldsta och viktigaste källorna är på grekiska, men även gamla bibelöversättningar kan ge viktig information: koptiska, latin, etiopiska, armeniska, syriska m fl. Även kyrkofädernas skrifter är viktiga då de citerar Nya testamentet; ibland kan en kyrkofaders citat vara äldre än de grekiska handskrifterna! Svaren får man inte bara genom språkliga överväganden. Ofta kan man spåra teologiska frontlinjer i texterna och med hjälp av sådant t o m datera texterna. Därför är teologihistoriska kunskaper också viktiga.

I din analys har oftast varianterna i den textkritiska apparaten ingen stor betydelse, och man kan grundläggande på denna nivå utgå från att den text som föreligger i

texteditionerna är tillförlitlig. Man bör ändå rutinmässigt slå upp sina texter i Metzgers *A Textual Commentary on the Greek New Testament*. Här listas de kontroversiella ställena med sunda diskussioner om vilken läsning som är troligast. Dessutom ger Metzger, som betraktas som den främste auktoriteten på området, en värdering av läsningen i 'betygen' A–D, och bjuder t o m ibland på argument som använts inom teamet som gjort textutgåvan. Normalt nämner också bibelkommentarerna viktigare diskussioner och om du konsulterar Metzger och några sådana får du en vettig bild av det textkritiska läget. Om Du vill gå djupare kan Du konsultera den pedantiskt sakrika klassikern Tischendorff, samt de olika publikationer som fortsätter komma ut från Institut für neutestamentlichen Textforschung i Münster, som publiceras i serien *Arbeiten zur neutestamentlichen Textforschung* och nu även i deras textutgåvor *Novum Testamentum Graecum. Editio Critica Maior*, det senare en ny textedition som bygger på omfattande databearbetning av alla varianter i texterna. Slutligen – även om detta är krävande och sällan nödvändigt – kan du som en del av eller som en hel uppsats göra egen textkritisk analys. Detta kräver oftast lite större insats än andra uppgifter.

De kritiska editionerna är eklektiska texter, dvs. texten är en rekonstruktion utifrån en mängd manuskript och är aldrig identisk med originalet. Man väljer den läsning som är mest rimlig utifrån en mängd bevekelsegrunder. I praktiken dominerar läsningar från vissa manuskript som anses viktigare än andra, de s k ständiga vittnena. Det finns med rätta en metodologisk diskussion om huruvida detta är rätt procedur, men sådan kräver en omfattande kunskap i textkritik.¹⁴

Å andra sidan, en grundprincip i vetenskapligt arbete är att ”vända på varje sten”. Ingen textutgåva är fullkomlig. Kanske kommer du ibland i din exegetiska karriär att

---

¹⁴ Bland större textkritiska arbeten på svensk mark märks René Kieffers doktorsavhandling <Kieffer, 1968 #359>, som särskilt uppmärksammats för dess metoddiskussion.

vilja ifrågasätta en viss editions val av en viss variant, och det är du i din fulla rätt att göra. Nedan följer en mycket kortfattad introduktion till textkritikens metod.

Källor

Textkritiken vill etablera den 'bästa texten', dvs. den läsning som tros hamna närmast originalet. Vi har inte tillgång till originalet, autografen, i något enda fall – det närmaste i tid vi kommer är $\mathfrak{P}^{52}$ som troligen endast är några få årtionden äldre än Johannesevangeliets originaltext. Det finns tre typer av källtexter: manuskript, som är Nya testamentets texter på grekiska, gamla översättningar, s k versiones, och texter från kyrkofäder.

Manuskripten indelas i fyra typer. De äldsta är papyrusrullarna, som dateras från c:a 130 till 700-talet. Dessa har oftast återfunnits i Egyptens sand och refereras till med ett $\mathfrak{P}$ följt av ett nummer, t ex $\mathfrak{P}^{72}$. Uncialerna, som är de äldsta böckerna med grekisk bibeltext, codices, dateras från 300-talet till 900-talet, och inkluderar de välkända Codex Sinaiticus, Codex Vaticanus, och Codex Alexandrinus. Man refererar till dessa med stor bokstav, t ex A, B, C, eller för Codex Sinaiticus hebreiska $\aleph$. I uncialerna skriver man med stora bokstäver, s k uncialer (av lat. 'unciales', tumshöga) eller majuskler. De senare minusklerna finns i stora mängder, och härrör från en tid, fr o m 800-talet, då texterna, med tidens mått, massproducerades. Dessa utgör 90% av alla befintliga manuskript och till dessa refereras med en siffra, t ex 1739. Slutligen finns grekiska textvittnen i lektionarierna, textsamlingar för bruk i liturgin, vilka också är yngst av textvittnena. Man refererar till lektionarier med ett litet kursivt l följt av en siffra, t ex l 185.

I de textkritiska editionerna finner man ett inledningskapitel där grundprinciperna för textkritik refereras, och detta finns också i ovannämnda Metzgers textkritiska kommentar. I editionerna listas också källdokumentet och de tecken som används i den textkritiska apparaten, de speciella noterna längst ner på varje sida i vetenskap-

liga textutgåvor. Sådana listor anger också manuskriptens ålder.

Två slags
kriterier

Det är emellertid ett misstag att tro att textkritik är en mekanisk vetenskap. Textkritikern kommer till sin slutsats genom att väga olika typer av bevis mot varandra och de kriterier man använder uppdelas i externa och interna kriterier. Olika forskare betonar endera typen av kriterier, ofta på bekostnad av den andra, t ex att äldst alltid är bäst eller att den eller den läsarten är den rätta då den överensstämmer med andra språkliga eller teologiska faktorer. En tredje linje menar att man måste ägna sig åt en 'epistemologiskt medveten eklekticism', dvs. att man förbehåller sig rätten att välja den läsart som i sammanvägningen av alla olika faktorer är den mest rimliga.

Externa kriterier är de historiska faktorer som kan tala för en viss läsning, t ex ålder eller geografisk distribution. Samma kriterier kan användas för alla typer av källor. Papyrologin och kodikologin kan konsulteras för att fastställa textens ålder, t ex genom att se från vilken tid material, skrivsätt och handskrift är. Den geografiska distributionen grupperas vanligen i familjer: Alexandrinsk, västlig, bysantinsk och caesareansk. Dessa används på olika sätt och överlappar delvis (caesareansk är delvis alexandrinsk, delvis västlig). Även om grupperna och deras värde kan diskuteras är det rimligt att en läsning som är spridd över flera familjer har större trovärdighet. Det är inte rekommendabelt att stödja sig för mycket på en familj, som t ex Textus Receptus gör, den text som i renässansen blev riktninggivande för textutgåvorna, gör. Faktum är att den dominerande traditionen, den alexandrinska löper samma risk. En princip är att undvika singulartraditioner, dvs. att bygga på bara en text, även om en sådan strategi skulle kunna missa viktiga läsarter. Men principen att fler separata vittnen är mer pålitliga än ett är naturligtvis självklar. Det är också ris-

kabelt att automatiskt acceptera en läsning bara för att den kommer t ex från de stora s k uncialerna. Om en läsart kan stödjas med en eller flera kyrkofäder, vilka är äldre än t ex Codex Sinaiticus, bör man ta sig en funderrare. Ett stort misstag är att tro att majoriteten av manuskripten har den bästa läsningen, vilket vännerna av Textus Receptus ofta hävdar. Eftersom de flesta manuskripten är både sena och producerade i stor mängd är antalet inget argument. Ändå kan man aldrig utesluta att en sen text kan innehålla en tidig läsart. Hursomhelst kommer man aldrig ifrån det komplicerade valet av läsart med hjälp av en kombination av interna och externa kriterier.

Interna kriterier ställer frågor som 'vilket är det mest troliga valet av ord eller syntax i denna passage?' eller 'vilken tanke är mest rimlig i denna passage' dvs. frågor om språkliga uttryck och teologiskt innehåll. Hypoteserna kan här gå åt ganska olika håll. Vi kan t ex se att Paulus aldrig använder ett visst uttryck utom just här och därför dra slutsatsen att han inte gjorde det här heller. Ändå kan förstås just detta fall vara genuint och borde införlivas med vad vi vet om hur Paulus kan uttrycka sig. Samma sak gäller teologi. Exegeter kan säga: 'detta är ingen paulinsk tanke', eftersom den endast uttrycks här. Men hur vet vi vilka tankar som kunde rymmas i Paulus huvud? Ibland kanske det vi säger är 'detta är ingen luthersk tanke', dvs. vår Paulustolkning begränsas av våra konfessionella eller andra perspektiv. De sista årtiondenas Paulusforskning visar att så i alla fall tidigare varit fallet.¹⁵ Interna kriterier är alltså betydligt osäkrare än externa. Vissa kriterier handlar om hur man kan göra troligt att en läsart utvecklats, s k 'transcriptional probability'. Då väljer man den variant som bäst förklarar hur andra läsarter utvecklats. Ibland försöker man föreställa sig hur en skrivare skulle resonera eller bete

---

¹⁵ T ex E. P. Sanders, Paul and Palestinian Judaism. A Comparison of Patterns of Religion (Minneapolis: Fortress Press, 1977).

sig. Det är t ex mer troligt att en skrivare förbättrar och förenklar en text än det motsatta och att en skrivare strävar efter att göra texten mer lättförståelig än motsatsen. Därför kan den svårare läsarten vara den mest tillförlitliga, eftersom den har 'överlevt' trots den vanliga tendensen att slipa till och harmonisera. Denna princip kallas *lectio difficilior*. *Lectio brevior* är en annan, men delvis omdiskuterad princip, nämligen att den kortaste läsarten är ursprungligare. Detta är nog ofta sant, men det finns många bevis på motsatsen; en skrivare, eller en skribent som du eller vi, kan ibland bestämma sig för att korta texten – då är den längre versionen den äldre! Dessa två principer används i textkritiken, men har en räckvidd in i andra diskussioner också.

Det finns bara ett ansvarigt sätt att välja läsart, nämligen att väga samman olika faktorer, både externa och interna, även om de externa nog måste tillmätas större tyngd då de är mindre spekulativa. Detta synsätt närmar sig en metodiskt avvägd eklekticism.

Kontextanalys

Om det skulle finnas tio budord för en exeget, skulle de första nio vara: titta på kontexten, och det tionde: pröva sedan de andra metoder du finner nyttiga. Med kontext menar vi här den omgivande texten, inte kontext i dess vidare mening, t ex samhälleligt sammanhang. Kontext diskuteras oftast i termer som fjärrkontext och närkontext, dvs. det större sammanhanget och det närmaste textsammanhanget. Om man tar Matt 5:7 "Saliga är de barmhärtiga ty de ska få barmhärtighet" så är närkontexten Matt 5:3–12 och den större kontexten t ex 'Bergspredikan', dvs. Matt 5–7. Den riktigt stora kontexten är förstas hela Matteusevangeliet. Men det finns inga fasta regler för hur gränserna ska dras. Det viktigaste med kontextanalysen är att låta helheten, det omgivande materialet hjälpa till att tolka delen, t ex ordet eller meningen.

Från helheten till delen

Första steget i en vettig kontextanalys är att se kontexten som hela den ursprungliga texten. Kapitel och verser är sena påfund, kapitlen från 1200-talet och verser från 1500-talet, medan text Paulus eller Markus egentligen aldrig skrev en enda vers! De skrev brev eller en sammanhängande presentation utan tanke på att de senare skulle citeras. Modern indelning som också är styrande är mellanrubriker, som visst är praktiskt, men som kan påverka tolkningen. Att vara styrd av sådant är knappast rimligt för en vetenskapligt arbetande exeget. Det enda förnuftiga är att läsa texten som den var tänkt att läsas, som en meningsfull helhet, med naturligt avgränsade delar. En annan avgränsning som är vanlig men som också den har för- och nackdelar är perikopen, dvs. ett textavsnitt som man skurit ut och 'lyft ut' ur texten (Gr. perikopto). När du behandlar dessa är det klokt att se till att det handlar om naturliga avsnitt och att avgränsningen inte strider mot den naturliga kontexten. Perikopavgränsningarna har en speciellt viktig roll i synopsen, som är ordnad perikopvis (se nedan).

Om det är brevtext du studerar är det klokt att ta hänsyn till hela brevet och att se det just som ett brev. Dvs. då det är relevant bör man ta hänsyn till den situation i vilken brevet är skrivet, vilken författaren och mottagarna är och kanske också ha i minne att breven ofta skrevs för att höras, inte läsas. På samma sätt: se Lukasevangeliet eller en annan narrativ text som en hel berättelse, även om det finns avgränsningar. Med andra ord, studera helst åtminstone översiktligt hela den text av vilken din specifika text är en del.

En mindre enhet inom en text är de naturliga tematiska eller litterära avsnitt som den innehåller, t ex Bergspredikan i Matt 5–7 eller avskedstalet i Joh 13–17. Det finns också flera sektioner med liknelser, som Matt 13. När det är mer osäkert hur indelningen ska gå till märks detta i de många olika förslag som kommentarerna ger.

Det finns dock metoder även för att komma fram till en någorlunda hållbar indelning.¹⁶

Språklig analys

Här avses språklig analys i dess mest grundläggande form, en grundlig analys av texten, men senare ska vi återkomma till några mer avancerade sätt att studera texter. Först och främst: om man inte själv kan läsa den grekiska texten är man i händerna på andra tolkare, dvs. bibelöversättare. Då bör man konsultera ett flertal översättningar, kommentarlitteratur och grammatiska nycklar som t ex Zerwicks (se nedan). I den språkliga analysen tittar man noga på syntaxen och behandlar eventuella språkliga problem om de har relevans för uppgiften, annars inte. Ofta hjälper bibelkommentarerna till och nämner sådana språkliga crux.

Grammatisk analys

Här kommer grekiskakunskaper till nytta, även om man också utan sådana men med tillräckliga kunskaper för att läsa lexika och kommentarer kan komma en bit på väg. Några grundfrågor i den rena textanalysen är:

- Var finns huvudsats och bisats?
- Finns det absoluta genitiver och infinitivkonstruktioner?
- Hur kan man förstå eventuella participer (t ex kausalt eller temporalt), och hur påverkar olika förslag textens mening?
- Hur kan man förstå kasusformer av substantiv som fungerar som adverbial?
- Finn och analysera andra mer komplicerade fraser – här har man god hjälp av t ex 'Zerwick', se nedan.
- Sedan kan du kanske även göra din egen översättning, vilket ger det bästa greppet över betydelsen.

¹⁶ Se Jonas Holmstrand, *Markers and Meaning in Paul. An Analysis of 1 Thessalonians, Philippians and Galatians.*, Coniectanea Biblica. New Testament Series, vol. 28 (Stockholm: Almqvist & Wiksell International: 1997).

De verktyg du behöver för detta är grammatisk litteratur. Ett enkelt, men mycket användbart och tillförlitligt verktyg är Zerwicks grammatiska kommentar.¹⁷ Den kommenterar hela Nya testamentet och tar både upp verbformerna och de flesta krångliga passager. En mindre, och mindre givande 'nyckel' är Rieneckers *Schrachliche Schlüssel*, på engelska Rienecker-Rogers. Standardgrammatiken är Blass-Debrunners grammatik, översatt till engelska av Funk, den senare kallad BDF.¹⁸ Om man använder indexet i Blass kan man ofta hitta kommentarer till de bibelställen man arbetar med. En modernare grammatik, som mer har karaktären av lärobok är Wallace' grammatik på engelska.¹⁹ Den är mycket, kanske onödigt, omfattande, men behandlar också de flesta frågor. Det är värdefullt att man där får exempel från Nya testamentet på det man sysslar med, men som relativ nybörjare kan den kännas övermäktig. Också här kan indexet hjälpa till att peka på vad som är nyttigt. Den svensk-danska Blomqvist-Jastrup är utmärkt och behandlar hela den grekiska formläran och syntaxen, också med många nytestamentliga exempel. Andra engelska nytestamentliga grammatikor är Robertsons enorma grammatik,²⁰ och det delvis användbara fyrbandsverket av den legendariske nytestamentlige filologen J.H. Moulton, vars grundbok har editerats och utvidgats av andra forskare.²¹ Robertson är tung och känns nog

---

¹⁷ Max Zerwick and Mary Grosvenor, *A Grammatical Analysis of the Greek New Testament. I-II* (Rome: Biblical Institute Press, 1974–1979).

¹⁸ F. Blass, A. Debrunner, and R.W. Funk, *A Greek Grammar of the New Testament and other Early Christian Literature* (Chicago: University of Chicago Press, 1961), F. Blass, A. Debrunner, and Friedrich Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. Bearbeitet von Friedrich Rehkopf, 17 ed. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990).

¹⁹ Daniel B. Wallace, *Greek Grammar Beyond the Basics. An Exegetical Syntax of the New Testament*. (Grand Rapids, Michigan: Zondervan PublishingHouse, 1996).

²⁰ A. T. A. Robertson, *Grammar of the Greek New Testament in the Light of Historical Research* (New York: Hodder & Stoughton, 1923).

²¹ James Hope Moulton, *A Grammar of New Testament Greek. Vol. I Prolegomena* [1908], 3 ed. (Edinburgh: T&T Clark, 1919), James Hope Moulton and Wilbert Francis Howard, *A Grammar of New Testament Greek. Vol. II Accidence and Word Formation*

föråldrad, vilket delvis är sant också för Moulton. Men Turners utgåvor av 'Moulton' är intressanta då den är nyare och Turner avviker i olika frågor betydligt från Moultons originaltext. Moules bok om nytestamentliga idiom är en klassiker.²² Porters bok med nästan samma namn är emellertid mer av en grammatik.²³ En utmärkt grammatisk hjälp med visst specialintresse för semitismer är Zerwicks *Biblical Greek illustrated by examples*.²⁴

Grammatisk Diagramming

I en mening med komplicerad syntax, som t ex i Paulusbreven, kan ibland grammatisk diagramming vara till hjälp. Syftet är att rätt kunna dela upp en längre satsflätning och kunna se var olika bisatser, satsförkortningar och andra konstruktioner hör hemma. Det är egentligen inte mer komplicerat än att använda tabulaton för att ordna enheterna hierarkiskt. Exempel finns i Guthrie-Scotts *Biblical Greek Exegesis*.²⁵

I slutänden är det en normal och grundlig grammatisk analys som bäst hjälper dig förstå texten och att göra diagram eller grafiska uppställningar är bara ett hjälpmedel, men ofta ett bra sådant sätt att klargöra textens struktur.

---

with an appendix on Semitisms in the New Testament, *A Grammar of New Testament Greek* (Edinburgh: T&T Clark, 1929), James Hope Moulton and Nigel Turner, *A Grammar of New Testament Greek. Vol. III Syntax, vol. 3* (Edinburgh: T&T Clark, 1963), James Hope Moulton and Nigel Turner, *A Grammar of New Testament Greek. Vol. IV Style* (Edinburgh: T&T Clark, 1976).

²² C.F.D. Moule, *An idiom book of New Testament Greek.*, 2 ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).

²³ S. E. Porter, *Idioms of the Greek New Testament*, *Biblical Languages: Greek*, vol. 2 (Sheffield: JSOT Press, 1994).

²⁴ Maximilian Zerwick, "Biblical Greek illustrated by examples," (Rome: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1994).

²⁵ George H. Guthrie and J. Scott Duvall, *Biblical Greek Exegesis. A Graded Approach to Learning Intermediate and Advanced Greek* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan PublishingHouse, 1998).

Ordstudier

Ordstudier kan vara givande i textanalysen, men måste genomföras med metodisk medvetenhet. Man måste hela tiden ha i minne hur mening skapas i texter och kontextens betydelse. Mycket sällan investerar en författare 'all mening' i ett ord, utan låter hela sammanhanget bära fram budskapet. Normalt byggs en text 'uppifrån', från det övergripande textsammanhanget till delar, meningar och ord. Relationen mellan ordet och kontexten kan illustreras av ett begreppspar myntat av den store lingvisten Ferdinand de Saussure: langue och parole. Langue skulle då vara ordet som det förekommer i lexika, alltså ofta med en lång rad potentiella betydelser. Det senare är ordet som använt i en text eller språkhandling. Ordet har många betydelser i lexikonet men mycket färre i kontexten, som begränsar tolkningsmöjligheterna till en eller ett fåtal. Detta beror bl a på att språket utvecklas över tiden. Ett ord kan alltså användas i olika kontexter med varierande betydelser. Än en gång är det alltså kontexten som har sista ordet. Detta är viktigt att se, eftersom man ofta kan tro att ett ord och dess betydelse eller rentav etymologi avsevärt påverkar innehållet. Det kan vara så, men när man finner ett ord i texten måste man först fråga sig vad ordet kunde tänkas betyda vid tiden för författandet (något ett bra lexikon ibland kan ge svar på), men framför allt: vad kommunicerar detta ord i den ursprungliga kommunikationssituationen? När man kommit så lång har man kunnat utesluta en rad möjliga betydelser. Ordstudiet blir då ett studium av ords kontextuella betydelse.

'Doxa' i
lexikon och kon-
text

Doxa är ett bra exempel. I det mest kompletta vetenskapliga grekiska lexikonet, Liddell-Scott, ser man att *doxa* kan betyda så olika saker som "expectation, notion, opinion, guess, repute, glory, splendour, heavenly being". Det är uppenbart att man inte bara kan välja en

av dessa utan måste vara känslig för kontexten. Ibland kan även en kort text innehålla flera lika betydelser av ordet, t ex när det i 2 Petrus 1:17 används två gånger, dels i betydelsen härlighet, dels för 'Härligheten', 'Majestätet' med stor bokstav som omskrivning på Gud. Men redan i brevets 2:10 används ordet i ytterligare en mening, för en angelisk varelse. Om man sedan går till doxa i en filosofisk kontext får man ytterligare andra betydelser.

Utöver nödvändigheten av att beakta kontexten visar exemplet att ord används på olika sätt i olika omgivningar. Betydelseerna 'härlighet' och 'strålgans' etc tycks höra hemma i en grekiskspråkig judisk miljö, då den främst återfinns i den grekiska översättningen av Gamla testamentet, Septuaginta och i Nya testamentet.

Att göra ord-
studier

För det första: är ordstudiet viktigt för att lösa problemet? Ordstudier kan ta en hel del tid om man vill gå till botten med frågan. För det andra: att söka ordets mening med hjälp av kontexten är det mest givande sedan man har hittat några tänkbara betydelser i lexikon. I kontextstudiet hittar man oftast den rimligaste betydelsen. Behöver man gå djupare, finns det en rad hjälpmedel.

Det första är att konsultera ett grekisk-engelskt lexikon. Standardverket är BDAG, som nyligen har utkommit i en tredje upplaga.²⁶ Det är alltid klokt att konsultera mer än ett lexikon, och gärna lexika som är icke-teologiska. Som tidigare nämnt är det största och viktigaste lexikonet Liddell-Scott (över 2000 sidor med flera supplement), som också finns i en mindre version.²⁷ Louw-

²⁶ Frederick William Danker, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, 3rd Edition, 3 ed. (Chicago: Chicago University Press, 2000).

²⁷ H.G. Liddell, R. Scott, and H.S. Jones, *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Jones, H.S.-McKenzie, R. With a Supplement. (Oxford: Clarendon Press, 1968), Henry G. Liddell and Robert Scott, *An Intermediate Greek-English Lexicon founded upon the Seventh edition of Liddell and Scott's Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press, 1961).

Nidas lexikon är skapat som stöd för bibelöversättare. När man använder det bör man veta att konceptet bygger på Nidas speciella översättningsteori, som emellertid är mycket inflytelserik. Boken grupperar orden i s k semantiska domäner (semantic domains), där flera ord har liknande betydelse. En del av arbetet med att försöka förstå får man s a s gratis, eftersom Loew-Nida har gjort det åt oss. Man kan säga att dessa redan klarat av en del av vårt arbete med att förstå, men å andra sidan är du beroende av deras tolkning. Har man bara detta i åtanke är Loew-Nida praktisk att använda. Om man vill se hur Nya testamentets texter och ordbruk förhåller sig till samtida vardagslitteratur är Moulton and Milligans *The Vocabulary of the Greek Testament (M-M)* av intresse. Den förtecknar ett stort antal ord med beläggtexter så man själv kan se och bedöma. Resultaten finns nu inarbetade i BDAG, men det har alltid ett värde att själv se texterna.

Vill man fördjupa analysen är standardverket Kittels *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (TWNT)* som finns i engelsk översättning, *Theological Dictionary of the New Testament, TDNT*. I dagligt tal kallas de helt enkelt 'Kittel'. I detta verk finns stora artiklar om viktiga ord, vilket innebär de flesta ord i Nya testamentet. Det finns också en stor indexvolum med flera olika sökingångar. Arbetet gjordes inom tysk exegetik under 1930- till 1950-talen, och innehåller en enorm mängd information, som den grekiska och hebreiska bakgrunden till orden och en kort diskussion av de flesta passager i Nya testamentet där ordet återfinns. Det finns också kritik mot verket, delvis för att det började utkomma i Nazityskland och dess grundare, Gerhard Kittel och hans närmaste medarbetare Walter Grundmann var nazister,²⁸ men också en metodologisk kritik

---

²⁸ Maurice Casey tar i en artikel upp punkter i TWNT som tycks vara påverkade av författarnas syn på judar, Maurice Casey, "Antisemitic Assumptions in the Theological Dictionary of the New Testament," *Novum Testamentum* 41, no. 3 (1999).

mot ordstudiet som sådant.²⁹ Om man är medveten om att det ibland finns anti-judisk bias i TWNT är det ingen fara att använda det; det finns uppslagsord där författarna fick kritik för att de var för judevänliga! Det finns liknande, nyare hjälpmedel av samma typ, t ex Colin Browns (ed.) *The New International Dictionary of New Testament Theology* som har fyra volymer, men som i princip är upplagd som Kittel, och som har en delvis annan teologisk profil. När man läser dessa eller andra vetenskapliga produkter behöver man alltså alltid vara medveten om att ingenting självklart är sant bara för att en professor sa det. Frågan är vad professorn står för och vill med sin text, och ytterst förstås argumenten.

När man samlat all information man behöver från ordböcker (se också nedan) och från diskussioner i kommentarer är det dags att använda den nya kunskapen för att lösa problemet. Ett bra sätt är att sortera ut osannolika lösningar och sedan diskutera de olika intressanta lösningarna och sedan välja. Ett titt i några kommentarer bör ge de viktigaste valmöjligheterna och kommentatorerna är goda sparring partners när man bygger upp sitt resonemang.

Avancerat ordstudium och databaser

Den som vill göra en egen djupdykning i den grekiska litteraturen kan börja i TDNT, men sedan använda de konkordanser och datoriserade hjälpmedel som finns. Den kompletta grekiska konkordansen är Moulton-Geden,³⁰ men få använder den idag då det finns mycket avancerade datoriserade verktyg tillgängliga för alla. Vill man gå utanför Nya testamentet, vilket man måste göra om man vill se vad ett ord kunde betyda i Nya testamentets omvärld, finns hela den relevanta grekiska lit-

²⁹ Mest välkänd: James Barr, *The Semantics of Biblical Language* (Oxford: Oxford University Press, 1961).

³⁰ W.F. Moulton and A. S. Geden, *A Concordance to the Greek Testament* (Edinburgh: T & T Clark, 1926).

teraturen i databasen TLG, Thesaurus Linguae Graecae, vilken finns på forskningsbibliotek och teologiska bibliotek, men nu också sökbar online (<http://www.tlg.uci.edu>). Olika programvaror finns som inte bara möjliggör sökning av ord, ordkombinationer eller fraser utan ofta också olika avancerade grammatiska sökningar. I dessa finns parallelltexter med olika biblar och ofta digitaliserade ordböcker med mera. En översikt finns på siten www.NTGateway.com. Det finns utmärkt mjukvara för Macintosh, Palm OS och PC, se t ex Gramcord och deras program, <http://www.gramcord.org/> men också BibleWorks <http://www.bibleworks.com/> och BibleWindows <http://www.silvermnt.com/bwinfo.htm>. Logikos innehåller utöver liknande utbud som nämnda program också svenska biblar, <http://www.vds.se>.

Med sådan mjukvara kan man på några få sekunder göra avancerade konkordanssökningar där flera ord eller en fras söks och dessutom ofta göra grammatiska sökningar, även avancerade sådana. Dessa hjälpmedel ahr öppnat forskningsmöjligheter som egentligen aldrig funnits förut. Kommersiella bibelprogram inkluderar både the Greek New Testament och den masoretiska texten samt olika septuagintatexter, tillsammans med en rad engelska och andra texter. Nu finns många av de texter som behandlas nedan under rubriken Textgrupper i digitala format.

Intertextualitet: nytestamentliga texter i relation till andra texter

Intertextualitet innebär att två texter relateras till varandra. Detta kan ske genom öppna referenser, citat eller allusioner. Ofta innebär intertextualitet att den ena texten ger mening åt någonting i den andra; det uppenbara exemplet är Matteusevangeliets typiska citat från Gamla testamentet: ”Detta skedde för att det skulle uppfyllas som sagts genom profeten Jesaja, då han sade, etc” (se

text Matt 4:14f). Fenomenet intertextualitet diskuteras inom litteraturvetenskap i allmänhet, men som framgår av exemplet har det en speciell funktion när det gäller texter som anses auktoritativa. Nya testamentet uppstod i en smältdegel av olika filosofiska och religiösa strömningar och för att förstå budskapet behöver man känna till vad samtida texter på större eller mindre avstånd från Nya testamentet säger.

Intertextuella metodproblem

I Nya testamentets litterära omvärld finns en rad skrifter som utöver att de utgör en allmän bakgrund också t o m kan tänkas ha inspirerat den text du arbetar med, eller citeras i texten, alternativt alluderas till. Att det är möjligt är emellertid något annat än man kan visa att det faktiskt skett. Och om det finns ett verkligt samband: vilken betydelse har det för tolkningen?

När man vill knyta samman en nytestamentlig text med en annan, måste man ställa några grundläggande frågor:

a) kan man rent textligt knyta samman texterna, dvs. föreligger tillräckliga och unika överensstämmelser som gör ett citat eller en allusion trolig.

b) är det historiskt, dvs. kronologiskt och geografiskt möjligt och troligt att den ena texten skulle kunna vara beroende av den andra.

c) är det teologiskt-ideologiskt troligt att den ena texten skulle göra bruk av den andra? Dvs. även om en text är möjlig ur kronologisk synvinkel är det naturligtvis främst en teologisk fråga vilka texter man vill hänvisa till eller alludera på.

Dessa frågor är ganska komplicerade, men bör ställas när man tar ställning till intertextuella frågor.

Ytterligare skrifter kan också komma att hittas, vilket vi sett exempel på med Qumranfynden eller Nag Hammadi-texterna, och mörkertalet är stort; det är rimligt att anta att många, kanske de flesta har försvunnit. På detta har vi antagligen ett exempel 1 Kor 2:9 som antas citera

från den försvunna, men av Origenes betygade, skriften Apokalypsis Eliae. Även Nya testamentet kan alltså citera skrifter som ej finns bevarade och betrakta dem som helig skrift. För den som vill beakta alla dessa skrifter handlar det i praktiken om hundratals primärkällor, som exegeten måste ta hänsyn till i sitt arbete.³¹ Varje indelning har för- och nackdelar: den är styrd av historiens facit att det uppstod två kanonbildningar som exkluderar annan litteratur. Därför är indelningen anakronistisk. De typer av judendom och kristendom som ”blev ortodoxa” filtrerade källflödet, dels genom att förkasta vissa källor, dels genom att deras teologer ignorerat detta material, dvs. en viss teologisk tendens har bidragit till selektionen av kanon. Å andra sidan finns det just historiska skäl att fokusera på kanon. Men vi har även inkluderat de options som inte hamnade på den vinnande sidan. Detta breda perspektiv kan ge en fingervisning om hur Nya testamentet hade kunnat se ut om historien hade utvecklats på ett annat sätt.³² Och genom att se vad som valdes bort kan man få en klarare bild av det som inkluderats. Det finns naturligtvis i de flesta kristna konfessioner också starka teologiska skäl att hålla fast vid kanon, något som inte diskuteras närmare i detta sammanhang.

Kanonbegreppet

Centralt för den traditionella uppdelningen av skrifter är kanonbegreppet (gr. kánon, rättesnöre, måttstock), och kanontänkandet har styrt hur övriga skrifter klassificeras. När Nya testamentet skrevs räknade författarna av allt att döma med 24 böcker i Gamla testamentet. 24 låter lite, men det beror på att flera av de böcker vi brukar räkna förts samman till större enheter, t ex tolvprofetbo-

³¹ Se Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha and the New Testament. Prolegomena for the Study of Christian Origins*, 28, där Charlesworth presenterar sin lista över relevanta skrifter.

³² Willis Barnstone, ed., *The Other Bible. Jewish Pseudepigrapha, Christian Apocrypha, Gnostic Scriptures, Kabbalah, Dead Sea Scrolls*. Edited with Introductions by Willis Barnstone. (San Francisco: Harper Collins, 1984).

ken. Redan termen 'Gamla testamentet' är teologiskt färgad och den användes inte förrän c:a 200 år efter Jesu födelse.³³ För judarna är 'Gamla testamentet' Bibeln kort och gott och detsamma gällde de första kristna. Kring Gamla testamentet fanns en rad relaterade skrifter och traditioner och Nya testamentets författare relaterade främst till Gamla testamentet, men också till andra skrifter eller muntliga traditioner.

När man talar om kanon inom litteraturen betyder det texter som satts samman till en större helhet för att utgöra en standard. Inom exegetiken talar vi om Nya testamentets och Gamla testamentets kanon. Redan under första århundradet hade man en någorlunda stabil bild av Gamla testamentets kanon.³⁴ I praktiken var endast Predikaren omdiskuterad, men vid slutet av första århundradet hade den inkluderats. När kanon används i detta sammanhang har det en bredare betydelse, de texter som anses auktoritativa, eller med judiskt språkbruk, de texter som man inte kunde hantera utan att tvätta händerna!

Embryon till Nya testamentets kanon finns nog redan i sen apostolisk tid, men från början av 100-talet började den nytestamentliga kanon utvecklas. Detta märks genom att Marcion kunde sovra i en befintlig samling skrifter och välja de skrifter han fann teologiskt acceptabla. Flera förteckningar, kanonlistor, finns från andra århundradet, främst Canon Muratori. Den äldsta listan

---

³³ En mycket användbar volym där de flesta relevanta frågor kring Gamla testamentet behandlas är Martin Jan Mulder and Harry Sysling, eds., *Mikra. Text, Translation, Reading and Interpretation of the Hebrew Bible in Ancient Judaism and Early Christianity*, ed. W.J. Burgers, H. Sysling, and P.J. Tomson, *Compendia Rerum Iudaicarum ad Novum Testamentum*, vol. II:1 (Aasen: Van Gorcum, 1988).

³⁴ Se James A. Sanders diskussion i *Anchor Bible Dictionary* där han menar att "Jabne-konciliet", då en auktoritativ samling rabbiner, skulle ha fastställt kanon för GT idag starkt ifrågasätts. Skrifterna kan redan under två århundraden varit betraktade som kanon. Albert C. Sundberg, *The Old Testament of the Early Church*, *Harvard Theological Studies*, vol. 20 (Cambridge: Harvard University Press, 1964), Albert C. Jr Sundberg, "The Old Testament of the Early Church Revisited," in *Festschrift in honor of Charles Speel* (Monmouth, Ill.: Monmouth College, 1996) diskuterar hur den första kyrkans bibel såg ut.

med alla de nu inkluderade böckerna finns i Athanasius påskbrev från 367 evt. Men så sent som vid reformationen väcktes åter frågan om kanons gränser, och i viss utsträckning har denna diskussion alltid följt både den judiska och kristna kanon. Utöver kanoniska skrifter talar man om apokryfiska och pseudepigrafiska skrifter. Dessa behandlas kort nedan tillsammans med några ytterligare skriftgrupper som utgör Nya testamentets litterära omgivning.

Textgrupper: Nya testamentets litterära omvärld

De textgrupper som presenteras nedan anses av forskare i olika utsträckning vara möjliga som 'intertexter' (dvs. texter som är relaterade till andra texter) till Nya testamentet. Vi har därmed redan antytt att det inte råder konsensus varken om vilka texter det gäller eller hur beroendet ser ut. För att ge studenten överblick och möjlighet att själv undersöka sådana intertexter som ofta föreslås i kommentarer presenteras här de olika grupperna, texterna och eventuell litteratur som tjänar som introduktion till texterna. Observera att detta snarare ska ses som en översikt än som något som är relevant för varje studium.

”Gamla testamentet”

Vad vi kallar Gamla testamentet är för judarna Bibeln, antingen den hebreiska texten, som man kallar den Masoretiska texten (MT) eller den grekiska, Septuaginta (nedan förkortat LXX, vilket betecknar 'De sjuttios' översättning). Av praktiska skäl använder vi ändå beteckningen Gamla testamentet. De flesta citaten i Nya testamentet är från LXX, men ingalunda alla.³⁵ I Nestle-Alands *Novum Testamentum Graece* markeras sådana som anses vara citat från Gamla testamentet med kursiv

³⁵ En fyllig allmän introduktion till LXX finns i Karen H. Jobs and Moisés Silva, *Invitation to the Septuagint* (Grand Rapids, Michigan: Baker, 2001).

stil i den löpande texten och i marginalen anges vid referensen ett ordagrant LXX-citat med gotiskt G. Ett studium av det index över citat och allusioner till Gamla testamentet i Nya testamentet vilket finns längst bak i *Novum Testamentum Graece* kan ge en, om än inte oomtvistlig, bild av hur nytestamentliga författare använde Gamla testamentet. Är ett citat inte ett ordagrant LXX-citat kan det antingen handla om en avvikelse från LXX-texten eller om att en källtext på annat språk spelat in, t ex hebreiska eller arameiska, eller någon annan LXX-version än de vi nu har att tillgå.³⁶ Därför är det värt att, om man är specialintresserad av vilken källa den nytestamentliga författaren använder, noga jämföra med hebreisk/arameisk respektive grekisk text. För Gamla testamentet hänvisas dock till arbeten inom Gamla testamentets exegetik. Frågor om LXX och intertextualitet behandlas i några intressanta nytestamentliga undersökningar.³⁷ Frågan om Gamla testamentets roll i nytestamentlig kristendom har varit omdiskuterad genom kristendomens historia, men det är ovedersägligt att Gamla testamentet spelade en viktig roll inom tidig kristendom.

Gamla testamentets apokryfer

Utanför kategorin Gamla testamentet faller Gamla testamentets apokryfer. Apokryf betyder ”dold”, av det grekiska apo-krupto, ’gömma bort’.³⁸ Apokryferna återfanns i de gamla grekiska versionerna av GT, Codex Vaticanus, Codex Sinaiticus och Codex Alexandrinus, men inte i hebreiska GT. Det är osäkert om de apokryfa skrifterna betraktades som likvärdiga med de kanoniska bara för att de inkluderades i de grekiska versionerna, och att

³⁶ <Sundberg, 1996 #758> diskuterar sådana frågor.

³⁷ Dietrich-Alex Koch, *Die Schrift als Zeuge des Evangeliums. Untersuchung zur Verwendung und zum Verständnis der Schrift bei Paulus*, Beiträge zur historischen Theologie, vol. 69 (Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1986), Christopher D. Stanley, *Paul and the language of Scripture: citation technique in the Pauline epistles and contemporary literature*, ed. G.N. Stanton, Society for New Testament Studies Monograph Series, vol. 69 (Cambridge: University Press, 1990).

³⁸ Nu finns en introduktion på svenska, <Eriksson, 1999 #3013>.

så skulle vara fallet motsägs av James Charlesworth, som är en auktoritet på området.³⁹ Alla utom ett fåtal skrevs ursprungligen på semitiska språk, de flesta i Palestina. Beroende på hur man grupperar dem är de 13 eller 15: 1 Esra, Judit, Tobit, I–IV Mackabéerboken, Salomos vishet, Syrak, Baruk, Jeremias brev, Tillägg till Daniel: Susanna, Bel och Drakormen, De tre människors sång i den brinnande ugnen, Manasses bön, samt Ester enligt den grekiska texten. I svensk tradition utelämnas 1 Esra och III och IV Mack. De apokryfiska skrifterna återfinns i Codex Alexandrinus från 400-talet evt, en utgåva av hela LXX som inkluderar apokryferna och vissa andra skrifter. Detta har lett till att man har talat om en alexandrinsk kanon som skulle ha inkluderat apokryferna och härröra från ett Alexandria. Där skulle man då ha haft en annan kanon än i Jerusalem, en idé som på goda grunder ifrågasätts idag. Filon av Alexandria själv och den judiske historieskrivaren Josefus räknar med 24 böcker vilket innefattar just de böcker som nu finns i kanon. Den kanon som rådde i Palestina tycks ha rätt i judenheten i stort. Idag kan apokryfer inkluderas i svenska bibelutgåvor efter 200 års uppehåll.

Gamla testaments
pseud
epigrafer

Gamla testamentets pseudepigrafer är svårare att definiera. Pseudepigraf betyder 'skrifter med falsk överskrift', dvs. man tror inte att författarna är autentiska. Termen användes först av J.A. Fabricius på 1700-talet. Skrifterna har namn efter idealfigurer i Israels historia och innehållet anknyter ofta till Gamla testamentets gestalter och berättelser. Det finns 52 pseudepigrafer och 13 fragment, om man följer den tongivande utgåvan med översättningar och introduktioner, "The Old testament apocrypha", eller helt enkelt 'Charlesworth'.⁴⁰ Volymerna

³⁹ J.H. (ed.) Charlesworth, ed., *The Old Testament Pseudepigrapha*, vol. 1–2 (London: Darton, Longman & Todd, 1983-1985), Vol 1, sid xxiii.

⁴⁰ Charlesworth, ed., *The Old Testament Pseudepigrapha* .

har utmärkta index där man kan finna både sakindex och bibelreferenser, och de forskare som bidragit är oftast ledande på respektive pseudepigraf. De vetenskapliga bibelkommentarerna till olika böcker diskuterar dessutom ofta eventuella allusioner eller citat. Det tydligaste exemplet på bruket av en pseudepigrafisk skrift eller dess förlaga i Nya testamentet är Judas 14–15, som citerar 1 Henoksboken 1:9. En allmän introduktion till förhållandet mellan Nya testamentet och pseudepigraferna finns i en annan volym av Charlesworth.⁴¹

Nya Testamentets
apokryfer

Medan de gammaltestamentliga apokryferna av bl a de romersk katolska och ortodoxa kyrkorna har betraktats som en del av kanon, har luthersk tradition ansett dem vara 'nyttiga till undervisning' men inte som helig skrift på samma nivå som kanon, med man i evangelikala sammanhang bortsett från dem. Men Nya testamentets apokryfer har aldrig tillmätts ens sådan betydelse som Gamla testamentets apokryfer fått i luthersk tradition. I modern tid har ibland skrifter ur Nya testamentets apokryfer lyfts fram, t ex inom feministisk bibeltolkning.

De nytestamentliga apokryferna är skrifter från de första århundradena av vår tideräkning som pga. föregiven författare, genre eller innehåll står i relation till Nya testamentet, men som aldrig har accepterats i kanon. Bland dessa finns apostlars martyrier, barndomsevangelier om Jesus och ytterligare evangelier, t ex Tomasevangeliet och Filippusevangeliet. Under rubriken Nya testamentets apokryfer samlas 70–80 texter, de flesta relativt korta. Dessa är utgivna av Schneemelcher, den första något tunnare volymen med evangelier och liknande, inklusive sk utomkanoniska Jesusord, den andra mer omfattande volymen med material relaterat till apostlarna. De finns

---

⁴¹ James Hamilton Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha and the New Testament. Prolegomena for the Study of Christian Origins*, ed. G.N. Stanton, SNTSMS, vol. 54 (Cambridge: Cambridge U.P., 1985).

utgivna på tyska och engelska.⁴² Många texter har tillkommit främst genom Nag Hammadi-fyndet av gnostiska texter 1945, se nedan. Tomasevangeliet är den nytestamentliga apokryf som spelar störst roll i vetenskaplig diskussion om evangeliernas ursprung, även om dess roll ingalunda är oomtvistad.

Dödahavsrollarna

Dödahavsrollarna innehåller de hebreiska, arameiska och det fåtal grekiska texter som 1947 upptäcktes i närheten av västra dödahavsstranden, särskilt i Khirbet Qumran. De innehåller en mängd texter från böcker ur Gamla testamentet och fragment från olika bibelrelaterade utläggningar, till Qumransektens böcker. Texterna dateras från 200-talet fvt till senast 70 evt. Texterna är på många sätt av stort intresse för oss, dels då de belyser Andra templets judendom, dels för att de kan ge oss kunskap om den grupp som samlade materialet. Olika försök har gjorts att knyta materialet till Nya testamentet, men utan någon större framgång, annat än som ett allmänt material som är en del av Nya testamentets religiösa och kulturella bakgrund. Det finns mycket intressanta paralleller mellan Nya testamentet och delar av 'rollarna'. Över huvud pågår intensiv forskning kring Dödahavsrollarna, som inte i sin helhet har varit tillgängliga för forskarna särskilt länge. Bland annat kastar materialet ljus över judisk bibelutläggning och detta förklarar delvis hur Nya testamentets författare använder judisk utläggningsteknik. De flesta texterna finns ursprungligen publicerade i *Discoveries in the Judaean Desert* men relativt lättarbetade textutgåvor med parallell hebreisk/aramaisk och engelsk text finns nu, utgiven av García Martínez.⁴³ En ännu mer lättillgänglig textut-

---

⁴² Wilhelm Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung*, 5 ed., vol. 2 (Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1989), Wilhelm Schneemelcher and Edgar Hennecke, *New Testament Apocrypha*, trans. R. McL. Wilson (London: Lutterworth, 1963).

⁴³ Florentino García Martínez and Eibert J.C. Tigchelaar, *The Dead Sea Scrolls Study Edition*, vol. I–II (Leiden: Brill, 1997–1998).

gåva finns nu i *The Dead Sea Scrolls Reader* (DSSR) som i sex volymer samlar de texterna, ordnade i texter exegetiska texter och lagtexter.⁴⁴ En annan ledande figur inom forskningen, Geza Vermes, har skrivit en nyttig introduktion till rullarna,⁴⁵ och det finns ett nytt, välinformerat och mycket användbart lexikon, *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*.⁴⁶

Targumerna

Targumerna är de arameiska översättningar av GT-skrifter som användes i synagogan, troligen under nytestamentlig tid. Arameiskan hade efter exilen fått en stark ställning som judarnas vardagsspråk, kanske parallellt med s k Mishnahebreiska.⁴⁷ Gemene man förstod inte läsningarna i synagogan och behövde översättning, vilken tillhandahölls genom den s k meturgeman, översättaren. Först ville man för att hävda den hebreiska bibeltextens unika ställning som helig skrift inte att targumerna skulle skrivas ned, men såsmåningom gjorde man det. Utöver att det är viktigt att kunna undersöka den arameiska bakgrunden till Nya testamentet är targumerna intressanta bl a då de innehåller expansioner – små utläggningar och förklaringar – av den hebreiska texten som kan ha relevans för NT-studiet. Ett exempel är Targum Neofiti Genesis 1:1 ”Från begynnelsen skapade Herrens Ord med visdom himmel och jord”, som kanske kan jämföras med Joh 1:1, men det finns också mer omfattande expansioner av texten som kan jämföras med annat tidigt traditionsmaterial. Också Qumrantexterna

⁴⁴ Donald W. Parry and Emanuel Tov, *The Dead Sea Scrolls Reader* (Leiden: Brill, 2004), hälften är nu utgivna.

⁴⁵ Geza Vermes, *An introduction to the complete Dead Sea Scrolls* (London: SCM Press Ltd, 1999).

⁴⁶ Lawrence H. Schiffman and James C. VanderKam, eds., *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, vol. I–II (Oxford: Oxford U.P., 2000).

⁴⁷ Se M.H. Segal, *A Grammar of Mishnaic Hebrew* (Oxford: Clarendon Press, 1991) och hans argumentation i frågan och angående språksituationen i landet Israel under nytestamentlig tid, Joseph A. Fitzmyer, ”The Languages of Palestine in the First Century A.D.,” in *The Language of the New Testament. Classic Essays*, ed. S. E. Porter, JSNTSS (Sheffield: Sheffield Academic Press, 1991).

innehåller vissa targumfragment. Dateringen av de olika targumerna är omdiskuterad. Delar av targumer utöver de tidiga Qumrantargumerna kan ha tillkommit före eller under nytestamentlig tid men de bevarade targumerna dateras oftast till efter 130 evt. De viktigaste targumerna är Targum Onqelos, Targum Neofiti, Targum Ps.-Jonathan och Fragmenttargumen. Dessa finns utgivna med översättningar från arameiska till både engelska och andra världsspråk. En större inledning till targumerna finns, av U. Glessmer,⁴⁸ men artiklarna ("Targum, targumim") i Anchor Bible Dictionary och Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls ger en god överblick och närmare information om textutgåvor med mera. De som är enklast att använda och som ger bäst överblick över materialet är de olika delarna i serien The Aramaic Bible: The Targums, men då endast i engelsk översättning.

Tannaitiska skrifter

"Muntlig lag": i judisk tradition har man både skriftlig och muntlig Torah,

Tannaiterna är den första generationen rabbiniska teologer efter år 70. De sträcker sig till 200 evt. De tannaitiska skrifterna innehåller bl a Mishna. Detta det kanske viktigaste judiska verket för nytestamentlig forskning består av olika rabbiners behandling av hur Torah ska tillämpas och innehåller resonemang om hur lagar ska tillämpas, s k halaka. Traktaterna innehåller en mängd praktiska detaljer och religiösa regler, t ex om hur man ska be, hur försoningsdagen organiserades i templet, för att bara ta ett par exempel. Många mishnaställen har beröringspunkter med Nya testamentet. Detta material är säkert till stora delar gammalt, dvs. från nytestamentlig och äldre tid, men kan dock ha redigerats i efterhand.⁵⁰ Det är därför inte problemfritt ur dateringssynpunkt att använda materialet, men det har i senare NT-forskning fått en mer framskjuten plats bland möjligt jämförelse-

⁴⁸ U. Gleßmer, Einleitung in die Targume zum Pentateuch, Texte und Studien zum Antiken Judentum, vol. 48 (Tübingen: J. C. B Mohr (Paul Siebeck), 1995).

⁵⁰ Se Peter J. Tomson, "The Use of Rabbinic Literature for New Testament Studies," SNTS Seminar Copenhagen 1998 (1998) för en metodologisk diskussion.

material.⁵¹ För en värdefull introduktion, se Strack-Stembergers klassiska inledning till Talmud och Midrash, som innehåller det både studenten och forskaren behöver för att navigera i denna omfattande och ganska komplicerade litteratur.⁵² En relativt lättanvänd Mishnautgåva är ”The Blackman Mishna” (7 vol, hebreisk-engelsk parallelltext).⁵³ Ett verk som kan ge viktiga insikter i judiskt legendärt material, s k haggada, dock än en gång så att man måste beakta dateringsproblemen, är Louis Ginzbergs *The Legends of the Jews* (7 vol).⁵⁴ Den klassiska rabbinska kommentaren till Nya testamentet är Strack-Billerbeck, som för den som tar sig fram på akademisk tyska är fortfarande en guldgruva, sex delar inklusive index.⁵⁵ Någon egentlig motsvarighet finns inte på engelska, men en ny rabbinsk kommentar behövs.⁵⁶

Filon av Alexandria

Filon var en judisk teolog och filosof, c:a 15 f.Kr.–50 e.Kr. I den filosofiska traktatens form utlägger han Gamla testamentet som en syntes mellan rabbinsk exeges och stoisk och platonsk filosofi. Hans produktion var mycket omfattande; kvar av hans drygt 70 traktater finns 37 på grekiska och 12 på armeniska och särskilt märks hans *Allegorier till Genesis*. Filon anses av somliga forskare kasta ljus över Nya testamentet, man menar att hans skrifter kanske t o m citeras, särskilt i Johannes-

⁵¹ Se Sanders, E.P., *Paul and Palestinian Judaism. A Comparison of Patterns of Religion*. Minneapolis: Fortress Press 1977, 59–75.

⁵² Günter Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, trans. Markus Bockmuehl, 2 ed. (Edinburgh: T. & T. Clark, 1996).

⁵³ Philip Blackman, ed., *Mishnayoth*, 3 ed. (New York: The Judaica Press, 1964-1965).

⁵⁴ Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews. I-VII* (Philadelphia: The Jewish Publication Society, 1942).

⁵⁵ Hermann L. Strack and Paul Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch* (München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1922-1961).

⁵⁶ Det har riktats berättigad kritik mot den teologiska tendensen i delar av Strack-Billerbecks verk. Den enda befintliga på engelska är, <Lachs, 1987 #3015>, 468 sidor. Denna är dock väl mager för att ge en verklig bild av vad rabbinsk litteratur kan erbjuda av intressanta paralleller.

evangeliet och Hebreerbrevet, men även hos Paulus.⁵⁷ Under alla omständigheter har hans skrifter haft stor betydelse i modern exegetikhistoria som främsta exempel på så kallade hellenistisk-judiska skrifter. Texterna finns utgivna i Loeb Classical Library (10 volymer) med grekisk- engelsk parallelltext. Se också den relativt nya introduktionen i serien Cambridge Commentary on the Writings of the Jewish and Christian World 200 BC to AD 200.⁵⁸

Flavius
Josefus

Flavius Josefus (oftast bara: Josefus) var en judisk teolog och historieskrivare som enligt egen utsago hade fariseisk bakgrund, men som kom att verka som den romerske kejsarens historieskrivare både kring Jerusalems fall och fram till 90-talet. Hans historiska författarskap är därför, trots sin pro-romerska tendens den viktigaste källan till judisk historia under 1:a århundradet, 37–c:a 100 evt. Han berättar i sin Judiska Historia (*Antiquitates*) sitt folks historia ”från människans ursprungliga skapelse till Neros regerings tolfte år, om de händelser som drabbade judarna i Egypten, Syrien och Palestina”⁵⁹ och hans berättande, med en bildad judes ögon ger mängder av både information och kunskap om hur man vid denna tid tolkade och använde Bibeln. Detta verk innehåller tjugo böcker och sextio tusen rader. Hans verk innehåller också några notiser om ”Jesus, som kallas Kristus”, och är därför ett viktigt utomkristet vittnesbörd om Jesus. Också Johannes Döparen nämns. Den utförligare av utsagorna om Jesus kallas *Testimonium Flavianum* men är omdiskuterad. Om den till stora delar är äkta (vilket den ledande Josefusc forskaren Louis

⁵⁷ Positiv: Peder Borgen, *Early Christianity and Hellenistic Judaism* (Edinburgh: T & T Clark, 1998); kritisk: Ronald Williamson, ”Philo and the Epistle to the Hebrews,” *Arbeiten zur Literatur und Geschichte des hellenistischen Judentums* (Leiden: E.J. Brill, 1970).

⁵⁸ Ronald Williamson, *Jews in the Hellenistic World: Philo*, ed. P. R. Ackroyd, A. C. R. Leaney, and J. W. Packer, *Cambridge Commentary on the Writings of the Jewish and Christian World 200 BC to AD 200*, vol. 7 (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

⁵⁹ *Josephus Antiquities* XX, xii, 1.

Feldman tror) är ett viktigt vittnesbörd om Jesus och hur han uppfattades av sin samtid; annars är den ett senare inskott i Josefus text.⁶⁰ Kvar står nog att Josefus bekräftar Jesus som historisk person och huvuddragen i hans gärning. Viktigast för studenten av Nya testamentet är hans Judiska historia, utgiven av Louis H. Feldman i The Loeb Classical Library. Feldman har skrivit en mängd artiklar och böcker om Josephus.⁶¹ Bra introduktioner finns av Steve Mason och Tessa Rajak.⁶² Till sammans med Mishna och targumerna kan Josefus ge studenten av Nya testamentet den bästa inblicken i judisk bibelutläggning och historieskrivning vid nytestamentlig tid.

Apostoliska fäder m fl

De äldsta kyrkofädernas sammanförs ofta till gruppen Apostoliska fäder (först 1672 av J.B. Cotelier). Beteckningen apostoliska fick skrifterna då vissa av författarna kan betraktas som lärjungar till apostlarna. Här återfinns skrifter, varav flera betraktades som kanoniska i vissa av de äldsta kyrkorna, t ex Clemensbrevet eller Barnabasbrevet. De flesta användes tidigt av senare generationer

---

⁶⁰ Denna texts ur Josefus Judiska Historia XVIII 3,3 äkthet är av naturliga skäl omstridd. Se en balanserad bedömning i Neutestamentliche Apocryphen in deutscher Übersetzung (ed. Schneemelzer), 5 uppl., Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1987, I, 387f, som inte avskriver att texten kan vara äkta. Texten lyder: "Vid denna tid levde Jesus, en vis man, om man överhuvud borde kalla honom en man. Ty han gjorde otroliga gärningar och var lärare till människor som med glädje tar emot sanningen och han drog till sig många både judar och greker. Han var Messias [varianter: kallades Kristus]. Och fastän Pilatus, då han hört honom anklagad av några av de främsta männen bland oss, hade dömt honom till att bli korsfäst, gav de som från början hade kommit för att älska honom inte upp med det. På tredje dagen visade han sig för dem, åter levande, såsom de gudliga profetererna hade profeterat, detta och tusen andra häpnadsväckande ting, om honom. Och tills idag har inte de kristnas stam, så kallad efter honom, försvunnit." (Ant XVIII, 63–64, ed. Feldman, som tror att detta i stort är vad Josephus skrev, men att några ändringar ha gjorts av en kristen redaktör.)

⁶¹ <Feldman, 1998 #1088;Feldman, 1996 #285;Feldman, 1998 #470;Feldman, 1987 #286>.

⁶² Mason, Steve, Josephus and the New Testament, Peabody, Mass.: Hendrickson, 1992; Tessa Rajak, Josephus. The Historian and His Society (London: Duckworth, 1983).

av kyrkofäder, troligen med undantag av 2 Clemensbrevet. Skrifterna är ovärderliga för att förstå generationerna efter apostlarna och den teologi och andlighet som fanns och växte fram under den perioden. Vissa är pseudepigrafiska (Barnabasbrevet, 2 Clemensbrevet), men belyser ändå de första generationerna efter apostlarna. Texterna finns i ny utgåva 2003 med grekisk-engelsk parallelltext,⁶³ och sedan många år tillbaka finns svensk översättning av Olof Andrén och Per Beskow.⁶⁴ En utmärkt introduktion finns, förutom i t ex Anchor Bible Dictionary till respektive skrift, i Jeffords Reading the Apostolic Fathers.⁶⁵

Barnabasbrevet

Skrifterna är sinsemellan relativt olika: brev (och kanske traktater i brevform), martyrb berättelser, visioner mm. Barnabasbrevet, som är en homilia i brevform, tillkom troligen 100–135, och lokaliseras ofta till Alexandria. Det mest karakteristiska är nog den långtgående allegoriseringen av gammaltestamentliga texter och att brevet nog är det första exemplet på en konsekvent ersättnings-teologi. Författaren använder numerologi på ett sätt som annars är mindre vanligt i tidig kristen litteratur, men hermeneutiken anknyter också på många andra sätt till den gängse judiska. Även undervisningen om de två vägarna har nära paralleller i bl a Qumrantexter, men också i Nya testamentet. Den pseudepigrafiska anknytningen till Barnabas gav skriften apostolisk status hos vissa kyrkofäder och grupper.

Didache

Märkligt nog har Didache eller De tolv apostlarnas lära också en liknande undervisning om de två vägarna, en slags etisk basundervisning, kanske använd i den kristna

---

⁶³ <Ehrman, 2003 #3016>.

⁶⁴ De apostoliska fäderna. Ny, helt rev. uppl. Stockholm: Verbum, 1992. Utgivare: Andrén, Olof, Beskow, Per.

⁶⁵ Jefford, Clayton N., Reading the Apostolic Fathers. An Introduction. Peabody, Mass.: Hendrickson, 1996.

dopkatekesundervisningen. Den kompletta texten till Didache upptäcktes så sent som 1873, men delar och fragment finns i källor som dateras till 200-talet och framåt. Att den var spridd ser man på att fragment finns både i latinska, koptiska, etiopiska arabiska källor, utöver den grekiska version som troligen är den ursprungliga. Didache, som nu ägnas stort intresse av forskarna, dateras till mellan 50/75 e.v.t. och slutet av andra århundradet, men under alla omständigheter innehåller Didache mycket tidigt material. Skriften ger en spännande inblick i tidigkristen kyrkoordning, gudstjänst, vissa organisatoriska frågor, samt nämnda tidiga katekesundervisning.

Ignatiusbrevet

En stor och viktig plats bland de Apostoliska fäderna in-tar Ignatiusbrevet. De är sju till antalet och namnen kan förvirra, då två av dem har samma namn som Paulusbrev, Efesierbrevet och Romarbrevet, men brevet är kortare än Paulusbrevet. De övriga är breven till magnesierna, trallianerna, filadelfierna, smyrnéerna, filip-perna och till smyrnabiskopen Polykarpus. Varje brev vore värt ett eget kapitel, och för sådana hänvisas till nämnda introduktioner. Troligen har Ignatius, biskop i Antiokia kring år 100, avsiktligt format breven så de påminner om Paulusbrevet, även om skillnader finns. Huvuddelen av breven riktas till mindreasiatiska församlingar, men Romarbrevet avviker från detta, och är även i andra avseenden annorlunda. Man kan nog av detta brev utläsa att Ignatius närmar sig romarförsamlingen med en försiktighet som annars inte är typisk för hans sätt att förhålla sig till mottagarna. Precis som Paulus skriver han här till en viktig församling som han själv inte har besökt. Påfallande i breven är dels Ignatius intresse för kyrkoordningsfrågor, dels hans intensiva längtan efter martyriet. Huvudärenden är försvar av den kristna trons renhet och församlingens enhet under ett väl strukturerat ledarskap. Troligen är breven skrivna

från Smyrna och Troas på författarens väg till Rom och martyriet första årtiondet på den andra århundradet.

Polykarpos Filippobrev och Polykarpos Martyrium

Polykarpos är själv knuten till två texter, hans eget brev till filipperna och hans martyrium. Brevet är en del av en andlig vägledning i brevform till församlingen och refererar direkt till Ignatius brev både till Filipperna och till Polykarpos; vissa menar att det ursprungligen är fråga om två brev. Polykarpos var enligt Irenaeus lärjunge till aposteln Johannes, som också skulle ha insatt Polykarpos som biskop i Smyrna. Han åtnjöt stort anseende i fornkyrkan. Om det rör sig om två brev kan ett dateras till c:a 110 (kap 13) och resten till 120–135, men detta är osäkert. Huvudärendet är rättfärdighet, manifesterad i ett helgat liv. I Polykarpos martyrium, som också är i brevform, berättar en viss Marcion om martyrer i allmänhet och Polykarpos martyrium i synnerhet. Denne, enligt texten 86 år gammal, konfronteras med kravet att smäda Kristus, och då han vägrar blir han levande bränd. Då detta inte lyckas, dödar man honom med svärd och bränner honom sedan. Tillsammans med Ignatiusbrevet vittnar detta martyrium om hur högt man skattade att dö för Kristus. Martyriet dateras till mellan 155–180 e.v.t.

Clemensbreven

Första Clemensbrevet anses vara skrivet av kristna i Rom, traditionellt biskop Clemens. Brevet är adresserat till församlingen i Korint och det troligaste är att en framstående ledare i romarförsamlingen står bakom det. Den vanligaste dateringen är kring år 100, men tidsspannet ligger mellan 80 och 110 – traditionellt har man knutit förföljelsen till Domitianus, år 96. Anknytningen Rom-Korint har historiska rötter; staden var grundad efter Rom som modell och Rom var ett naturligt centrum; i alla fall har Korintförsamlingen vänt sig till Rom för bistånd i församlingens kris. Så mycket auktoritet fanns i alla fall att denne Clemens kunde ingripa i den schism som drabbat församlingen i Korint och brevet får en

starkt parenetisk prägel, dels genom sitt budskap om enighet och ödmjukhet, dels genom konkreta riktlinjer och förmaningar. Brevet är späckat med referenser till Gamla och delvis Nya testamentet och även till apokryfer. Det är tydligt att både Petrus och Paulus spelar en viktig roll för romarförsamlingen.

Andra Clemensbrevet är troligen pseudepigrafiskt, och dateringen skiljer sig så mycket som från c:a 100 till 174, men vanligast är ett datum mellan 120 och 140. Redan i fornkyrkan betvivlade man brevets äkthet och man har haft svårt att avgöra var det skrevs. Formen är homilians och här finns en tydlig anknytning till Nya testamentet, vars kanon torde varit någorlunda etablerad då 2 Clem skrevs.

Hermas Herden

En omfattande del av de Apostoliska fäderna är Hermas Herden. Formen är apokalypsens, med uppenbarelser till Hermas och sönderfaller i tre delar: Visionsboken, De tolv buden (Mandata), och Liknelserna (Similitudines). Författaren är okänd, och olika delar av skriften dateras olika; kanske förelåg helheten kring 150. Den parenetiska tonen är tydlig, den är skriven med förföljelsen av församlingen som ett självklart perspektiv. Liknelserna är närmast stora allegorier, men mycket av Hermas Herden upplevs av en modern läsare som bisarrt, men den inkluderas i Canon Muratori och citeras bl a av Clemens av Alexandria och Irenaeus.

Diognetosbrevet

Detta apologetiska brev är skrivet av en okänd kristen som vill förklara kristen gudsyrdkan för en viss Diognetos. Det är svårt att datera och förslagen rör sig från 117–310, men andra århundradet är nog mest troligt, och texten kan ursprungligen vara två separata dokument. Det finns en tydlig spänning mot icke-kristen gudsyrdkan, hednisk eller judisk och författaren hävdar att dessa misslyckas med att förstå vem Gud är. Istället predikar brevet ett starkt kristologiskt budskap. Det har knutits